

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 677-057.22(497.4Litija)"1945/1990"

Prejeto: 16. 5. 2011

Nina Vodopivec

dr., znanstvena sodelavka, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: NinaV@inz.si

Predilnica Litija in njeni ljudje

IZVLEČEK

Avtorica se v prispevku ukvarja z vprašanji, kako je Predilnica zaznamovala različne generacije delavcev in Litijo ter njeno okolico, kdo so bili ljudje, ki so delali v Predilnici ter kako so jo doživljali. Sklicuje se na intervjuje z upokojenimi in še zaposlenimi delavkami, uslužbenkami, vzdrževalci, upravitelji, in na terensko delo v proizvodnji Predilnice Litija. Poudarek prispevka je na spominih na socializem, torej na pretekli socialistični dobi, na več mestih pa se avtorica sklicuje na sodobnost. Kot opozarja, se spomini oblikujejo v sodobnih družbenih kontekstih, za njihovo razumevanje je zato relevantno ugotovljati sodobne okoliščine in njihove (simbolne) pomene. V prispevku ne gre za kronološki prikaz dogodkov, temveč za različne interpretacije sogovornic in sogovornikov, za njihova doživljanja in izkušnje.

KLJUČNE BESEDE

Predilnica, Litija, socializem, norma, predilniške delavke, delo

ABSTRACT

THE LITIJA SPINNING MILL AND ITS PEOPLE

The authoress makes an inquiry into the ways in which the Litija Spinning Mill marked various generations of workers as well as Litija itself and its surroundings, and deals with the identity of the people who worked in the factory and how they perceived it. In doing so, she draws on interviews conducted with retired and still active textile female workers, employees, repairmen, administrators, etc., and on the fieldwork carried out in the production plant of the Litija Spinning Mill. Even though the main emphasis is placed on the memories of socialism, i.e. the past socialist period, there are also occasional references to the present. Memories, as the authoress points out, are formed within contemporary social contexts; therefore, in order to understand them, one must first establish the present-day circumstances and their (symbolic) meanings. The paper does not provide a chronological overview of the events; rather, it aims to present various interpretations of respondents, as well as their perceptions and experiences.

KEY WORDS

Spinning mill, Litija, socialism, norm, female textile workers, work

Majskega jutra leta 2004 se je v Predilnici Litija vzdrževalec proizvodnje pritožil nad spreminjanjem industrijske krajine v Litiji ter njeni okolici: »Imamo bencinske črpalke, pa trgovine. Industrije pa ni. Da bi se še kaj ven kadil iz raufenka, to se pa samo pri nas. Povsod so same trgovine, pa trgovke. Saj je prav, da so trgovke, ampak če drugih firm ne bo, tudi v trgovine ne boš mogel iti.«¹ Njegovo razmišljanje kaže na strah pred negotovo prihodnostjo ter sprašuje o pomenu industrijskega delavca v preoblikovanem političnem prostoru. Po drugi strani misel opominja tudi na pomen dimnikov, tovarn in industrijskih delavcev v lokalnem ter širšem družbenem prostoru pretekle (socialistične) dobe. S postsocialistično deindustrializacijo so dimnike in industrijska poslopja po večini zamenjala servisna podjetja, moderne poslovne stavbe s pisarnami in trgovski centri. Predilnica Litija je ena redkih (tekstilnih) tovarn, ki še deluje. S specializacijo za posebna vlakna, ki jih izdelujejo za potrebe medicine, pohištvene in avtomobilske industrije, je specializirala proizvodnjo, redefinirala podjetniško usmerjenost in reorganizirala delovno organizacijo.

Dimnik Predilnice Litija (foto: Nina Vodopivec).

Dimnik, ki kot simbol klasične industrije in socialistične ideologije uteleša produkcijsko moč v materialnem in simbolnem smislu, je zaznamoval več generacij Litijanov ter njihove okolice. Nekdanji direktor Predilnice je v intervjuju poudaril, da je, ko se je pred skoraj 50 leti zaposlil v tovarni, najprej poskušal »utrđiti pripadnost delavcev do tovarne«. Tovarniški dimnik je postavil za simbol (takšne) pripadnosti: »Sem večkrat povedal na sestankih, na zborih delavcev, da tale naš raufenk morate gledati, pa ga imeti radi, ta nam daje kruh, in če bomo znali, bomo tudi uspeli, bomo zadovoljni in srečni.«²

V prispevku ugotavljam, kako je predilnica z dimnikom zaznamovala različne generacije delavcev in Litijo ter njeno okolico, kdo so bili ljudje, ki so delali v Predilnici ter kako so jo doživljali. Sklicujem se na intervjuje z upokojenimi in še zaposlenimi delavkami, uslužbenkami, vzdrževalci, upravitelji med letoma 2000 in 2006 in na terensko delo v proizvodnji Predilnice Litija leta 2004.³ Poudarek prispevka je na spominih na socializem, torej na pretekli socialistični dobi, na več mestih pa se sklicujem tudi na sodobnost. Spomini se namreč oblikujejo v sodobnih družbenih kontekstih, za njihovo razumevanje je zato relevantno ugotovljati tudi sodobne okoliščine in njihove (simbolne) pomene. V prispevku ne gre za kronološki prikaz dogodkov, temveč za različne interpretacije mojih sogovornic in sogovornikov, za njihova doživljanja in izkušnje.⁴

Tovarniški prostor

Predilnica Litija je bila zgrajena leta 1886. Načrt za predilnico je pripravil inženir Edmund Zublin iz Neaplja. Ustanovitelja predilnice Julius Schwartz, tehnik iz Trsta, in Eugen Zublin, trgovec iz Manchesterja, sta načrte tako po številu zaposlenih kot številu vreten zastavila zelo širokopotezno. Stavba je bila predvidena za predilnico in tkalnico in je tudi grajena tako, podobna naj bi bila tržiškemu podjetju Glanzmann, Gassner in Co. Po analizi arhitektke

² Direktor v pokoju, intervju, Litija, maj 2005.

³ Gradivo sem zbirala za doktorsko disertacijo z naslovom *Antropološka konstrukcija preteklosti in pripadnosti: primer Predilnica Litija* (2006). V raziskavi sem se sklicevala na ustno gradivo (poleg Predilnice Litija intervjuji med letoma 1999 in 2005 z upokojenimi, odpuščenimi in še zaposlenimi v drugih tovarnah po Sloveniji), na analize prispevkov o tekstilnih industriji in posameznih tovarnah v dnevnem ter tedenskem časopisu v socializmu in postsocializmu, na nekategorizirano arhivsko gradivo Predilnice Litija, ki se je leta 2004 nahajalo v kletih Predilnice, na filmski arhiv RTV Slovenije in literaturo.

⁴ V prispevku ne posvetim večje pozornosti procesom konstruiranja socialnih spominov, poudarjam pa, da jih opredeljujem kot situacijsko in relacijsko spremenljive socialno komentirane konstrukcije, ki v medsebojni soodvisnosti združujejo več zamišljenih časovnih okvirov, sedanost, preteklost in slutnjo o prihodnosti.

¹ Pogovor z vzdrževalcem, Predilnica Litija, maj 2004.

industrijske dediščine Sonje Ifko je bilo oblikovanje objektov že v prvih načrtih izrazito racionalno in funkcionalno, okrasje fasade pa minimalno. Zahodni del objekta je bil namenjen predilnici, vzhodni pa tkalnici,⁵ med njima je bil vezni trakt za skladišča.⁶ V tem veznem delu je bil tudi vodni stolp. Na južni strani sta se nanj navezovali čistilnica in kotlovnica z nekoliko odmaknjenim dimnikom. Po oceni arhitekta je zasnova tovarne značilna za gradnjo tekstilnih obratov. Predilniški del je v treh etažah. Na stebre so nameščeni nosilci za transmisijski pogon. Na vseh odprtih straneh so velika okna. Tovarno so dograjevali postopoma: leta 1892 so zgradili skladišča za predilnico in pripeljali železniški tir v tovarno, leta 1893 pa so zgradili črpalno postajo za vodo, ki je bila najprej na parni, nato na električni pogon. Tovarna se je v dvajsetih letih 20. stoletja razširila; objekt so povišali za eno nadstropje. V načrtih so projektanti in inženirji po navodilih lastnika sledili uspešnim tujim podjetjem; sami so zrisali in kasneje, v dvajsetih letih, zgradili celotno infrastrukturo z delavskimi naselji.⁷ Leta 1905 so bili pripravljene tudi načrti za zdravstveno ambulanto, ki pa so bili realizirani šele po vojni.

Po drugi svetovni vojni je Predilnica z večanjem števila zaposlenih in širjenjem prostorov uresničevala parole o (socialistični) tehnološki modernizaciji in napredku. V spominu starejših predstavlja dograditev novih prostorov mejnik v preteklosti, ljudje na primer govorijo o času stare in času nove sukalnice. V sodobnem času se je tovarna skrčila tako v številu zaposlenih kot v prostoru; dele tovarniškega poslovanja Predilnica oddaja v najem drugim podjetjem.

Proizvodnja predilnice je razdeljena na tri oddelke: predpredilnico, predilnico in sukalnico. V proizvodnji delajo poleg delavk in delavcev transportni delavci, ki skrbijo za prevoze, in vzdrževalci, ki popravljajo oz. vzdržujejo stroje. Vsak oddelek ima vodjo oddelka, po formalni hierarhični lestvici so nižje od njih vodje posameznih izmen. Vodja izmene usklajuje in koordinira organizacijo v proizvodnji. Zaposleni v proizvodnji jim pravijo *majstri*, pogosto pa jih kličejo kar po imenu (njihov formalni naziv je – *neposredni vodja izmene*).

Delavke, delavci, vodja izmene in njegov pomočnik (preddelavec) delajo v štirih izmenah. Starejši imenujejo izmeno *posada*. V socialistični preteklosti so bile tri izmene, ko pa je bilo dela več, so vsaj začasno, včasih tudi samo za en oddelek uvedli dodatno izmeno. Izmena je dolga osem ur, začetek in konec delovnega časa pa sta se v preteklosti pogosto spreminjala.

Zaposleni na vodstvenih položajih, ki svoje delo opravljajo v pisarnah, le redko vstopijo v proizvodnjo. Delavci v proizvodnji jih ne vidijo pogosto in jih le redko naslavljajo s priimki, še redkeje z imeni. Tudi vodstvo je hierarhično razdeljeno in za delavce tako obstajajo *šefi* in *še večji šefi*, to so upravitelji tovarne. V tovarni je ključna razdelitev na proizvodnjo in pisarne.

Razlika med pisarnami in proizvodnjo je tudi v časovni disciplinarnosti, ki jo diktira način dela s stroji v proizvodnji, o čemer bo več govora v nadaljevanju. Na tem mestu sicer govorim o sodobnih razmerjih, enake delitve pa so obstajale že v pretekli socialistični dobi. Na to kažejo intervjuji s starejšimi upokojenimi delavkami in uslužbenci kot tudi raziskave organizacije in delitve dela v socializmu.⁸

Socialni odnos do avtoritet pa se je skozi čas (vendarle) spreminjal. Poleg generacijskega vidika je treba mikro razmerja brati tudi v širših družbeno političnih kontekstih. V raziskavi, ki pa ni zajela samo Predilnice, temveč tudi druge tekstilne tovarne v Sloveniji,⁹ sem ugotavljala, kako se je spreminjala delitev na vodstvo in delavce ter s tem odnos do avtoritet in pripadnost tovarni.

V splošnem so tekstilne delavke in delavci časa socializma označili kot čas *»večje povezanosti in socialne skrbi tovarne za zaposlenes«*. V pripovedih o socialistični preteklosti se delavci sklicujejo na *»našo tovarno«*, kar kaže na občutke pripadnosti. Sodobni čas se – ravno nasprotno – izriše kot čas razpada in korupcije. Pripadnosti tovarni ni več, kar se v pripovedih kaže tudi v razdelitvi med tovarno, ki jo po interpretacijah delavcev v novem preoblikovanem sistemu predstavlja vodstvo, ter delavce. Nekdanje idealizacije o življenju v tovarni (in izven nje) moramo brati tudi v luči sodobnih razmer: v okviru spremenjenega pomena tovarne in industrijskih delavcev v širšem socialnem prostoru.¹⁰ Ob tem pa ne pozabiti na vlogo javnega diskurza o pomenu industrijskega dela, ki je v preteklem političnem režimu utemeljeval ključno mesto delavke ali delavca in njunega dela. Po analizi pripovedi ugotavljam, kako močno je vplival na njuno doživljanje delovnega okolja, na odnose v tovarni in do tovarne ter na občutenja pripadnosti.

⁸ Vodopivec, *Antropološka konstrukcija*.

⁹ Ze omenjena raziskava za doktorsko disertacijo je v predelani obliki izšla v monografiji *Labirinti postsocializma: socialni spomin tekstilnih delavk in delavcev*.

¹⁰ Industrijski delavci, ki so bili v preteklem sistemu portretirani kot nosilci revolucije, so v sodobnem času tisti, ki v javnem diskurzu kot relikti socialističnega ekspanzivnega zaposlovanja v industriji odplačujejo napake socialističnega režima. V takem diskurzu sta industrijska delavka in delavec vpisana v drugačno mrežo politike in moči, kot sta bila v socialistični preteklosti.

⁵ V prvih letih delovanja so razvijali predvsem predilnico, leta 1901 so v Varaždinu zgradili tkalnico. Več gl. v Kresal, *Zgodovina Predilnice...90 let*, str. 7.

⁶ Ifko, *Predilnica*, str. 153.

⁷ Prav tam, str. 156.

Vhod v Predilnico Litija (foto: Nina Vodopivec).

V raziskavi sem poudarila, da Predilnica Litija od številnih drugih primerov odstopa predvsem v tem, da gre za tovarno, ki še deluje, tudi vodstvo je v večini (vsaj v času raziskave pred šestimi leti) ostalo lokalno, kar pozitivno vpliva na to, kako ga percipirajo zaposleni v proizvodnji. Direktor je domačin, v tovarni zaposlen že več let, v Predilnici so bili zaposleni že njegovi predniki, v vodenje pa ga je uvajal nekdanji direktor. Pogovori z upokojenimi in zaposlenimi kažejo, da prav vse to pomembno oblikuje pričakovanja in načine, kako zaposleni domačini vidijo njegovo vlogo.

Med po vojni rojenimi generacijami, ki so se v tovarni zaposlovali v sedemdesetih in osemdesetih letih, in starejšimi, ki so se rodili pred drugo svetovno vojno, se kažejo razlike tudi pri doživljanju prostora, dela in odnosov. »Mami je rekla, kako pogreša [tovarno]. Mama je ostala zvesta Predilnici. Njena generacija je bila bolj na Predilnico navezana kot moja.«¹¹ Mlajša upokojena uslužbenka je tesneje navezanost upokojenk in upokojencev na tovarno pripisala starejši, po drugi svetovni vojni zaposleni generaciji.

Pripovedovalci govorijo o Predilnici kot o *fabriki*, kar je povezano z določenimi predstavami v

spominu ljudi. Nihče mi ni mogel natančno povedati, zakaj je Predilnica *fabrika*, druge tovarne v Litiji pa ne, večinoma pa so delavke rekly, da je bilo znano, kako težko je delo v Predilnici in da se v Predilnici dela tudi ponoči.

Uslužbenka, ki je še danes zaposlena v Predilnici Litija in je imela v Predilnici zaposleno tudi staro mamo in mamico, je rekla: »Predilnica je predstavljala mit v Litiji, mislim, da je imela zelo velik ugled in za tiste, ki so v Predilnici dobili službo, je bila to v bistvu prioriteta za delavce. Danes pa sploh ne, se je pa ta mit zelo spremenil.«¹²

Pomen Predilnice v socialnem prostoru se je spreminjal tudi v socialistični preteklosti in sčasoma so jo starši uporabljali za grožnjo: »Če se ne boš učil, boš šel pa v fabriko delat.«¹³

Uslužbenka Predilnice se je spominjala, da je to večkrat slišala, ko je odraščala v Litiji.

Zaposlovanje v tovarni v socializmu (kot tudi v času pred drugo svetovno vojno) je potekalo po sorodstvenih linijah okoliškega prebivalstva. Pomembno vlogo pri oblikovanju spomina na tovarno so odigrali prav družinski spomini. V tovarni so imeli delavke, delavci, uslužbenci, vzdrževalci ali upravitelji zaposlene že babice, tete, mame, v redkejših

¹¹ Upokojena uslužbenka Predilnice Litija, intervju, Litija, april 2004.

¹² Uslužbenka Predilnice, intervju, Predilnica Litija, november 2003.

¹³ Isto.

primerih tudi očete, strice in može. Pripovedi razkrivajo, da je vodstvo tovarne ves čas spodbujalo zaposlovanje prek sorodnikov in na ta način krepilo oz. soustvarjalo intenziven spomin na *predilniško tradicijo*. Pogovor z ljudmi kaže, kako pomembno je dejstvo, da tovarna deluje že 120 let, saj na eni strani predstavlja dolgoleten vir preživetja, na drugi pa ima simbolni pomen: za zaposlene je tovarna namreč prostor in vir identifikacije. Tovarna je prostor, ki na prav poseben način neprestano povezuje preteklost s sedanostjo, saj vzpostavlja občutke trajanja.

Pomen Predilnice v lokalnem prostoru

V spominu ljudi socialistična Predilnica ni bila le delovni prostor, temveč prostor, kjer so se ljudje zabavali, se med seboj poročali, si pridobivali izkušnje in se seznanjali z drugačnim načinom življenja. K spoznavanju drugačnega življenja so prispevali tudi sindikalni izleti; nekateri so prvič v življenju odpotovali v tujino, se šolali v Vzhodni Nemčiji, Švici ali na Švedskem ali pa so prvič poleteli z letalom v druge jugoslovanske republike. Potovanja in izleti so se ljudem močno vtisnili v spomin.

Predilnica je zgradila stanovanjske bloke, organizirala izlete, družabne dogodke, s počitniškimi domovi na morju in v hribih pa ni organizirala le prostega časa zaposlenih, temveč tudi njihovih družin.

Stanovanjsko infrastrukturo so oblikovali že lastniki Predilnice med obema vojnama. Leta 1927 je v tovarniških stanovanjih stanovalo 62% zaposlenih ljudi. Veliko je bilo samskih sob in skupinskih sob v dekliškem domu. Po vojni je predilnica gradila družinska stanovanja, po letu 1960 pa kreditirala individualne gradnje.¹⁴ Za marsikoga je bila, po pripovedovanju kadrovske uslužbenke Predilnica Litija, tovarna mamljiva tudi oz. predvsem zaradi reševanja stanovanjskega vprašanja. Kar pa ne pomeni, da stanovanjskih problemov ni bilo več. Po raziskovalni nalogi uslužbenke Predilnica Litija je bilo v šestdesetih letih še vedno veliko nerešenih stanovanjskih prošenj oz. delavk, ki so živele pri starših ali v neprimernih razmerah.¹⁵

Delovno mesto v tovarni je odigralo pomembno vlogo pri oblikovanju družbenih mrež, v družinskem življenju in pri integraciji v skupnost. Življenje v Litiji je bilo skoncentrirano okoli tovarne; ko so politični funkcionarji prihajali v kraj, so obiskali tovarno, kar je dajalo vtis nekega pomena in teže. Predilnica je zgradila sindikalno dvorano, ki je bila še v osemdesetih letih pomemben prostor, kjer so potekale tudi lokalne proslave. Tovarna je imela svojo igralno in pevsko godbo, ki je skrbela za dru-

žabno življenje v kraju in je podpirala športno nogometno društvo.

Predilnica Litija je imela v osemdesetih letih zaposlenih 1200 ljudi.¹⁶ Ko so zaposleni prihajali v tovarno, so napolnili bližnje ulice in ceste. Po drugi svetovni vojni je začetek in konec dela naznanila sirena, ki se jo je po pripovedovanju starejših Litijanov slišalo po celem kraju. Za marsikaterega domačina je bila prav sirena Predilnice tista, po kateri se je orientiral.¹⁷ Predilnica je zaznamovala življenje v Litiji tudi drugače: ko je prišlo v tovarni do reklamacije,¹⁸ se je v samem kraju po cestah takoj videlo, kdo je delal v Predilnici. Kot se spominjajo nekateri, so po cesti »*vsii hodili enako oblečeni*«, »*v kara vzorcu*«, »*skoraj kot v uniformi*«. In to ne samo zaposleni, temveč cele družine. »*To je bilo veliko otrok fabriških, če je bilo 1200 zaposlenih, se spomnim, enkrat so eno reklamacijo dobili in so vsii dobili en kup blaga, so vsii tisto reklamacijo nosili. Takrat sem bil vesel, da nisem bil v fabriki*«, se otroških let spominja pripovedovalec, ki v tovarni ni imel zaposlenih staršev.

Menza s toplim obrokom je bila »*Amerika*«, kot se je izrazila ena od sogovornic, predvsem za tiste, ki doma niso imele mater, da bi jim kuhale. Topla malica je bila zastoj,¹⁹ kosilo pa je bilo treba plačati, vendar cena po pripovedovanju ljudi ni bila visoka. Po pripovedovanju naj bi zaposleni v kangelicah jemali hrano tudi za otroke oz. skupno kosilo: »*Pa smo imeli vsii štirije dosti, ko so bili še otroci majhni, pa sem prišla domov, pa ni bilo treba takoj kuhati*«. Ponoči so delavke in delavci dobili mleko, ki ga dobijo še danes. Starejše upokojene delavke so se razgovorile ob ponudbi prehrane: »*Zjutraj govejo juho, pa velik kos mesa, pražen krompir, solato, žgance, zelje, ribe, dunajske zrezke, razne ajmohte, segedin, golaž, makaronflajš, to je bila malica. To so kuhali, prava menza je bila!*«²⁰

Tovarna je bila v socializmu zamišljena kot pomemben center socialne in kulturne modernizacije. V takšnih načrtih in idejah naj bi bila modernizacijski motor za osveščanje okoliškega, ponavadi pretežno ruralnega prebivalstva. Kljub ideološko političnim načrtom pa vendar ti procesi niso zajeli (le) politične propagande, predvsem pa niso bili s strani lokalnega prebivalstva percipirani kot takšni. V takšnih okvirih je Predilnica kot številne druge tovarne postopoma krepila infrastrukturo kraja. Leta 1962 je ustanovila zdravstveno posvetovalnico, leta 1963 pa zobno ambulanto. Zdravstvena in socialna oskrba je zajela tudi preventivne dejavnosti.

16 Septembra 2005 je bilo v Predilnici zaposlenih 385 ljudi.

17 Prim. Kresal, *Zgodovina predilnice ... 90 let*, str. 103.

18 Če je prišlo do napake v preji in je to ugotovil naročnik pri stkanem blagu, je Predilnici vrnil blago.

19 Kresal, *Zgodovina predilnice ... 100 let*, str. 146.

20 Upokojena delavka Predilnice Litija, intervju, Litija, junij 2002.

14 Kresal, *Zgodovina predilnice ... 100 let*, str. 142.

15 Rappl, *Problematika zaposlenih mater*, str. 17–19.

Izobraževanje o higieni in preventivni ginekološki pregledi pa so med drugim rušili tabuje na podeželju. Starejša upokojena uslužbenka je pripovedovala, kako težko je bilo ženske prepričati, da so odšle na ginekološke preglede. Pa vendar je bilo lažje, če so se takšne dejavnosti širile iz že znanih tovarniških prostorov in od že poznanih ljudi. Nekdanje delavke in uslužbenke Predilnice se še danes spominjajo, kako je tovarna širila prve akcije ginekoloških pregledov med ženskami na podeželju.

V šestdesetih letih je uslužbenka v Predilnici opravila raziskovalno nalogo, da bi pokazala potrebo po zaposlitvi socialne delavke v tovarni. Upokojena uslužbenka je v nalogi opozorila na preobremenjenost mater, problem varstva otrok, nerešena stanovanjska vprašanja, telesna obolenja delavk, ipd. V sedemdesetih letih so v Predilnici na podlagi njene raziskovalne naloge zaposlili socialno delavko.²¹

Upokojene uslužbenke so večkrat portretirale pretekli pomen tekstilne tovarne tudi v emancipatorni vlogi; predvsem delavkam naj bi tovarna omogočala boljše življenje in jih osamosvojila od patriarhalnih očetov na podeželju ali patriarhalnih mož. Upokojena uslužbenka je pripovedovala: »Jaz kot otrok samohranilke sem videla, da je bila tovarna tista, ki je otroke pomagala gor spraviti. Fabrika je dala zatočišče otrokom fabričanov, ko otroci niso delali šole, so mame prišle k direktorju, nesrečne in jih je direktor vzel na delo. Koliko je fabrika takih izgubljenih otrok vzela pod okrilje in jih tako rešila. Kasneje jih je stipendirala, veliko so jih na prakso vzeli ali pa med počitnicami, teh otrok je bilo med počitnicami kot mravelj.«²² Kot ugotavljam v širši raziskavi, niso zgolj mediji direktorje portretirali kot očete, ki so poskrbeli tudi za blagostanje otrok zaposlenih, temveč tudi starejše upokojene delavke in uslužbenke. V smislu socialističnega paternalizama je brati pretekli odnos med direktorji, delavkami in tovarno. Socialistični paternalizem pa ni deloval represivno, ljudje so ga razumeli kot skrb tovarne za delavce.

Poleg že opisanega organiziranega industrijskega dela in neformalnih družbenih mrež ljudi so pomen industrijskih delavcev kot tudi občutke pripadnosti sooblikovale konkretne politične organizacijske oblike in njihovi ideološki koncepti, npr. sindikati in delavski sveti. Ljudje, s katerimi sem se pogovarjala, političnih institucij samoupravljanja in delavskih svetov večinoma niso izpostavljali, o njih so govorile predvsem starejše upokojene delavke, ki so se zaposlile po vojni, sindikalisti ali nekdanji direktor. Nekatere starejše delavke so prepričane, da je bilo v preteklosti zaradi takšnih institucij »vse javno in so

lahko vse povedale.« Spet druge, predvsem po vojni rojene generacije, pa so zagotavljale, da je bilo vse prikrito in se nič ni vedelo, predvsem pa ničemur nisi smel ugovarjati, pa ne zaradi politične represije, temveč hierarhije in organizacije v tovarni.²³

Predilnica je izdajala tudi tovarniško glasilo.²⁴ V glasilu so za to delo posebej določeni uslužbenci pisali o življenju delavcev v tovarni, preživljanju počitnic v tovarniških počitniških domovih ob morju ali v hribih, spremljali so odhajanje nekdanjih delavcev v pokoj, poročali o modernizaciji tovarne ter tehnoloških novitetah in dosežkih. Tovarna je izdala tri monografije (ob 75., 90. in 100. obletnici obstoja).²⁵ Vsaka delavka oz. delavec ima doma vsaj eno teh knjig. Ko sem jih obiskala na domu, me je knjiga pogosto čakala že na kuhinjski mizi. S ponosom so delavke in delavci listali po njej in mi kazali fotografije, na katerih so prepoznali sebe, svoje prijatelje in svoje *majstre*. Med intervjujem so fotografije pripovedovalce povezale s konkretnimi preteklimi dogodki, prostori ali ljudmi in jih spodbujale k pripovedovanju.

Predilniške delavke in norma

V socialističnih tekstilnih tovarnah so bile v večini zaposlene ženske. Čeprav so bile med tovarnami razlike,²⁶ so v proizvodnji Predilnice za stroji prevladovala ženske. Moški so zasedli mesta vodij in njihovih pomočnikov, električarjev, ključavničarjev, kurjačev, vzdrževalcev, mizarjev, čistilcev ali transportnih delavcev.²⁷

Podoba tekstilne delavke v socializmu zaznamuje natančnost, potrpežljivost, delovne navade, pogosto revno okolje in podeželsko ozadje. S tem nikakor ne trdim, da so bile vse delavke takšne, med njimi so obstajale velike razlike (predvsem med različnimi generacijami). Splošne obrise ideala, ki ga lahko izberemo iz preteklih dnevnih časopisov, intervjujev in pogovorov z ljudmi, pa vendar ni moč zgrešiti.

²¹ V devetdesetih letih se je njeno delovno mesto preoblikovalo. Socialna delavka je postala kadrovska uslužbenka, kar pomeni, da socialne delavke danes v tovarni ni več.

²² Upokojena uslužbenka Predilnice Litija, intervju, Litija, april 2004.

²³ Vprašanje je, kako *politično* razumevajo različne generacije in ljudje različnih položajev. Starejše delavke ali delavci ne vključujejo samoupravljanja in delovanja delavskih svetov v sfero političnega.

²⁴ Glasilo z naslovom *Tovarniški obveščevalec* je izhajalo v obdobju 1960–1971 le občasno, po letu 1971 se je preimenovalo v *Litijski predilec* in je izhajalo vsak mesec, po letu 1980 pa celo na 14 dni.

²⁵ Kresal, *Razvoj predilnice Litija*; Kresal, *Zgodovina predilnice... 90 let*; Kresal, *Zgodovina predilnice... 100 let*.

²⁶ V predilnicah, barvilnicah in v usnjarstvu je bilo zaposlenih več moških kot v tkalnicah ter v manufakturi.

²⁷ O spolnih dimenzijah delitve dela sem pisala v prispevku *Industrijska dediščina in tekstilne delavke* (v tisku).

Proizvodnja Predilnice (foto: Nina Vodopivec).

Potrpežljivost in pridnost nakazujejo pripovedovalci že s samo potjo, ki so jo v prvih letih po drugi svetovni vojni prehodile predvsem starejše generacije delavk. »Mi imamo primere delavke iz Vač, ki je celo življenje hodila peš, to je deset do dvanajst kilometrov, nikoli zamudila, nikoli v bolniško šla. To je nekaj neverjetnega.«²⁸ S tem, da niso šli nikoli na bolniško, so se pohvalili številni upokojenec in upokojenke. Delavke in delavci, ki so bili pogosto na bolniški, v Predilnici niso bili priljubljeni. Z govoricami, ki so delovale kot socialna kontrola, so delavke in delavci omejevali takšna ravnanja. V intervjujih so se delavke in delavci pohvalili, da so v tovarni že dvajset ali trideset let in pri tem niso bili skoraj nikoli na bolniški. Po takšnih kriterijih ocenjujejo tudi svoje sodelavce. Delavka, ki so jo zaradi viškov delovne sile leta 1990 začasno odpustili, je krivdo in razloge za odpust iskala pri sebi. Ni mogla razumeti, da so jo odpustili, saj, kot je zatrdila, nikoli ni bila veliko na bolniški in je vedno pridno delala.

Po pripovedovanju nekdanjega direktorja so bili ljudje v preteklosti »navajeni trdega dela, tudi malo potrpeti, bili so pripravljene prijeti za delo«, predvsem ženske naj bi bile v preteklosti trpežnejše: »Mi smo ogromno delali, vse praznike, nedelje, v nadurah, tri izmene, vse skupaj in še danes tudi v težkih razmerah,

ljudje doživljajo veliko starost. Danes je še vedno veliko upokojenk, ki so čez osemdeset do devetdeset let stare ali pa še več. To so tudi ženske, ki so trpežnejše, to je neverjetno.«²⁹

Trpežne in vztrajne naj bi bile predvsem tiste, ki so delale tudi na kmetiji. Delo za strojem v popoldanskem ali dopoldanskem času so kombinirale z delom na polju. Med ljudmi v Predilnici je veljalo, da je bil dober kmet dober delavec.

Socialistična ideologija je spodbujala tekmovanja med izmenami in predvsem pomembno je bilo, da je izmena dosegla normo. Pa vendar so bili v preteklosti normirani tako posamezniki kot tudi izmena in zaradi norme je v izmeni prihajalo do konfliktov, napetosti in tekmovanj.

V spominu delavcev ima norma pomembno mesto; nekateri normo povezujejo z živčnostjo in strahom, drugi pa v pogovorih poudarjajo, kako je norma zagotavljala večjo pravičnost, saj si bil z normiranim delom plačan glede na to, koliko si naredil. Pri tem so zgodbe o normi v preteklosti kot tudi o obstoju in normi v sedanosti protislovne. Upokojene delavke so pripovedovale, kako včasih nekatere niti med malico niso hotele zapustiti delovnega mesta, zato da bi naredile čim več. Pa vendar takšna zagnanost med delavci ni bila priljubljena. Po drugi strani so upokojeni naštevali primere tistih, ki se »za

²⁸ Direktor Predilnice v pokoju, intervju, Litija, maj 2005.

²⁹ Isto.

to niso trudile dovolj« in so še potem na stara leta odplačevale, saj so dobivale zaradi nedoseganja norme manjše pokojnine.

Akordni sistem plačevanja, ki je bil v predilnici kot tudi drugod pred drugo svetovno vojno v veljavi, ni omogočal izvedbe tekmovanja in udarništv, ki sta imela v planskem gospodarstvu osrednjo vlogo, saj pri akordnem delu čas za izdelavo ni predviden, medtem ko pri normiranem je. Z uredbo o delovnih normah leta 1948 je bila uvedena norma pri vseh tistih delih, »kjer se je dalo učinkovitost dela kakorkoli izmeriti«.30 Meritve in visoke številke delovnih ur so se neprestano pojavljale v preteklem časopisju, skupaj z več mestnimi številkami ton pridelane preje.

»To si moral tako hiteti, da si naredil normo. Si nisi mogel pomagati med seboj, ker tako visoke norme, saj se vidi [sogovornica je pri tem pokazala na fotografije v Kresalovi monografiji], pri vsaki mašini je ena sama, ne gre nobena k nobeni, potem bo imela pa ona prazen, prazno mašino pa ne smeš imet, niti teči v garderobo spiti kavo. Ko si prišel nazaj, si moral pa ustaviti mašino, da si vsaj napolnil, ker so včasih nekatere takole šmuglale, tudi jesti niso šle, so navijale, samo da bo imela večjo normo, da bo več zaslužila. Potem je pa prišel majster, pa je takole ustavil. Tako, red mora biti. Potem so se pa rekle, 'joj, ta ima tako plačo, ta ima tako plačo', pri plači se je pa poznalo. Včasih so kar tekle cel dopoldan do dveh ali pa do desetih ali pa do šestih zjutraj. Samo da je imela večjo normo. Potem se je pa v penzionu poznalo. Si imel normo, si presegel normo, si imel potem toliko več plače, toliko več točk, si imel večji penzion.«31

Čeprav so marsikatero delavke še danes jezne, da so bile norme v preteklosti previsoke, so vendar same razlagale, da sodelavke niso dosegle norme, ker so bile premalo pridne ali pa nesposobne. Norma je razmejevala ljudi, predvsem zaposlene v proizvodnji (razen vzdrževalcev) od vodij oddelkov in uslužbencev drugih služb v tovarni. Norma je onemogočala mobilnost delavk in delavcev po prostoru in zapuščanje delovnih prostorov.

Pri takšnem načinu plačevanja je pomembno vlog odigrala navidezna samostojnost normiranega dela; delavci so namreč za neuspeh krivili sebe.32 Po drugi strani pa sta ravno zaradi navidezne samostojnosti normiranega dela delavka in delavec imela občutek, da lahko sama organizirata in nadzorujeta delo. Norme so določale normirke ali normirci, ki so preračunavali, kakšna naj bi bila pridelana kilaža glede na vrsto preje (različna norma za različne preje). Na podlagi takšnih normativnih predpostavk so se izračunavale urne postavke, ki jih delavke niso poznale in prihajalo je do govoric o goljufijah.

»Nisi niti vedel, to so bile njihove postavke, to je bilo vse strogo. Jaz kot delavka niti ne bi vedela. Provič niti ni časa, jaz sem bila na normi, jaz na kaj drugega niti nisem imela čas misliti kot pa delat. In ti nisi niti vedel, kako oni obračunavajo. Ker vsaka preja je bila za sebe.«33

Hitrost pri delu in neprekinjen delovni proces sta bila ključna. Pogosto so delavke in delavci, predvsem da bi bili hitrejši, uporabljali svoje načine dela, na katere so me opozorili že v intervjujih in mi jih kasneje za strojem tudi pokazali. »Ta je pa takšna delavska«, mi je rekla sodelavka, a me hkrati opozorila, da me »ne smejo videti šefi«. V takšnih primerih so šefi predvsem uslužbenci in upravitelji iz pisarn. Majstri namreč vedo za takšne načine dela in jih pogosto tudi tolerirajo, številni pa so bili pred napredovanjem delavci in jih poznajo že od prej.

Delo za stroji

»Vsak se spozna na svojo stvar«, mi je v intervjuju razlagala delavka; »če majster reče za spremembe, on že ve, kako bi bolje potekali kakšni postopki, ampak kar se pa mašine tiče, pa jaz vem, ker sem osem ur zraven.«34 Vzdrževalci so se najprej, ko se je stroj pokvaril, pogovorili z delavci, čeprav so bili oni tisti, ki so po predpisih stroj popravili: »Včasih je bolje posluževalca vprašati, daj raje mi ti povej, kaj je narobe, posluževalec ga poslužuje, on točno ve, kaj je narobe.«35

Delovanje stroja ne zajema le tehničnih znanj in tudi med vzdrževalci velja, da se ne »obnašajo« vsi stroji vedno enako in da je »stroj treba poznati«. O strojih tako eni kot drugi govorijo kot o živem bitju. »Ima vsaka [mašina] tiste svoje, malo, čeprav je isti flajer, ista raztezalka, ampak vsaka mašina ima malo tiste svoje, da jo moraš malo poznati, lažje delaš tam, kjer delaš dalj časa.«36

Delo za strojem kaže na specifična znanja in spretnosti. Delo za strojem je imelo in še vedno ima v proizvodnji velik pomen. Delavke oz. delavce deli na tiste, ki upravljajo svoje stroje, in tiste, ki jih ne. Upokojena delavka se mi je v intervjuju najprej pohvalila: »Jaz sem po dveh urah dobila svoj stroj. To je že en ponos, če si mašino imel. To je tako, ali imaš mašino ali pa pisarno, to je ponos, imam svojo mašino. Pa na svojem delam, pa svoje vse, nihče nič ne reče, le majster, če nekaj ni prav.«37 Proizvodno delo v tovarni je bilo konkretizirano prav v stiku med ljudmi in stroji. Po eni strani so ga nadzirali, hkrati so bili

30 Jeraj, *Slovenski sindikati*, str. 103.

31 Upokojena delavka, intervju, Litija, junij 2003.

32 Burawoy, *The Politics of Production*, str. 171.

33 Nekdanja delavka Predilnice Litija, intervju, Litija, marec 2002.

34 Delavka Predilnice Litija, intervju, Litija, april 2004.

35 Vzdrževalec Predilnice Litija, intervju, Predilnica Litija, november 2004.

36 Delavka Predilnice Litija, intervju, Litija, april 2004.

37 Upokojena delavka Predilnice Litija, intervju, Litija, junij 2002.

Proizvodnja Predilnice (foto: Nina Vodopivec).

od njega tudi odvisni, saj so števeci na stroju določili normo. »Jaz sem imela stroj vedno tako rada kot rožico«, je rekla upokojenka; »ti mi daješ kruh, sem rekla, ti mi lepo laufaš, da se ni kaj naredilo, da me ni kdaj prijelo. Jaz sem vedno tako imela z njim, kot da se pogovarjam.«³⁸

Tudi z večjo avtomatizacijo strojev ni prišlo do popolne odtujitve med ljudmi in stroji. Stroj v odnosu sodelovanja v procesu produkcije objekta posebej afiniteto med človekom in materialnim svetom. Takšno razmerje se neprestano preoblikuje v povezavi s spreminjajočo se tehnologijo.

Izkušnje dela na stroju ostajajo ključno merilo vrednotenja v proizvodnji in tega se zavedajo tudi vodilni in tehnični v proizvodnji. Čeprav so ponekod v preteklosti potekale nekajtedenske oz. mesečne delavnice, so se v več primerih delavke in delavci dela za stroji priučili z opazovanjem in posnemanjem. Precej samouško učenje je zajelo utelešeno znanje in ne verbalizirane komunikacije.

Ko sem se pogovarjala z upokojenimi delavkami v njihovih kuhinjah o delovnih postopkih in delu v proizvodnji, so večinoma razlagale z rokami. Njihove pripovedi so bile polne besed; »takole«, »tja«, »sem«, »tam«, ipd. Upokojena proizvodna delavka mi je v intervjuju razložila, kako se naredi vozec, ob tem pa je z roko po zraku demonstrirala postopek.

Šele ko sem sama vstopila v proizvodnjo, sem razumela, kaj je dejansko mislila. Delovni postopek je dobesedno vpisan v telesa delavk. Marsikatera od upokojenih delavk je v pogovoru zatrdila, da lahko še danes sredi noči naredi vozec in je v dokaz z rokami takoj v zrak zarisala kretnjo. Ob tem pa ponosno poudarila, da se je teh vozlov naučila sama.

Učenje s telesnim posnemanjem je bilo problematično in marsikatera se je pritožila, da ji dolgo časa ni nihče povedal, da ne dela pravilno. Novinka je bila ponavadi dodeljena bolj izkušeni oz. starejši delavki. Od njih so bile popolnoma odvisne, če jih te niso popravile, so se lahko procesa naučile narobe. Zato so bile pri delu počasnejše in s tem niso dosegle norme ali pa so ga opravile narobe. Delavke niso bile le tiste, ki so pritiskale na gumb. Poznavanje stroja, upravljanje v pravem pomenu besede, je imelo v proizvodnji določeno moč in jo je do neke mere ohranilo še danes.

Utrujena generacija

Kot enega najhujših problemov so delavke različnih tovarn navedle nočno izmeno. Delo ponoči so povezale s kronično utrujenostjo in z občutkom zanemarjanja otrok. »Iz nočnega šibta sem prišla domov, sem lepo otroke zrihtala, šla v Šmarten na njivo, potem skuhala, zvečer pa na šibt. Dostikrat tudi po cel

³⁸ Isto.

teden nič nisem spala, le tako po dve tri ure. Zvečer, ko sem odšla, sem se stuširala, pa umila, pol sem si pa kave skubala. Pa še ponoči je v fabriki kakšna kava vedno skubala. Tista, ki je imela čas (ji je to dopustil stroj), je gor dala lonček, druga je letela zakuhat. Ko je bilo skubano, je katera samo tako naredila [naredi znak z roko], pa smo že vedle, kava je že na mizi, pa smo hiter spile. Smo se tudi ob kavici pogovarjale, če je lepo laufal stroj, pa si kakšni rekel, daj, malo poglej, pa si se lahko tudi za pet, deset minut usedel, če ti je lepo laufal, samo da nisi imel prazno mašino.»³⁹

Problem je predstavljalo tudi varstvo otrok. Največkrat naj bi pomagal t. i. babica servis (med različnimi sogovornicami zelo priljubljen izraz) ali šihtanje, pri varstvu sta se menjavala oba partnerja, zaposlena sta morala biti v različnih izmenah. Po že omenjeni raziskavi kadrovske delavke v Predilnici leta 1969 so pri več kot četrtini mater otroke čuvali stari starši oz. drugi sorodniki. Pri skoraj četrtini pa so bili otroci sami. Vrtcev je bilo premalo, organiziranega varstva ni bilo popoldan in ponoči, delavke pa so bile vezane na triizmenski delovni čas.

Preobremenjenost, psihično in fizično izčrpanost delavke povezujejo s starostjo. Med telesne deformacije starejših upokojenk prištevajo predvsem hrbtenična obolenja in naglušnost. »Smo štopelce nosile«, je povedala starejša upokojenka. »Čez stroj si kaj rekla, kaj z rokami si naredil, recimo pojdi v garderobo. Smo imeli kar znak, pa je šla. Drugače si šel pa do nje, pa si ji na ušesa kaj povedal. Ker drugače si pa oglušel. Saj jaz imam to. Je doktorica rekla, da sem na en ušes gluha. Ker na začetku nismo toliko štopelcev nosile, pa jaz priznam, da nisem skoz štopelce nosila. Ker včasih me je kar nekaj nerviralo. Zdaj pa bolj naglas govorim. Zdaj, kot pravijo, ta fabriške pa bolj na glas govorijo. Zdaj tako, tam si bil navajen, v fabriki si moral vpit. Potem si pa domov prišel, potem je pa meni včasih hčerka rekla, mama, daj, govori bolj potih.« Ob tem je starejša upokojenka Predilnice tiho nadaljevala: »In še zdaj se bojim, si velikokrat rečem, ne smem tako na glas govoriti.«⁴⁰

Upokojena uslužbenka, ki je imela v Predilnici kot delavko zaposleno svojo mater, je starejšo upokojeno generacijo poimenovala *utrjena generacija*. Ponosno je povedala, kako se ji je zdelo pomembno, ko so tekstilnim delavkam odobrili beneficirano dobo: »Kot da bi spomenik našim delavkam postavila, predilniškimi, med katerimi je bila tudi moja mama.«⁴¹ Beneficirana doba je bila v Predilnici priznana julija 1990.⁴²

Za zaključek

Predilnica ni z dimnikom le simbolno (v simbolnem smislu) zaznamovala Litije, temveč je z oblikovanjem infrastrukture strukturirala življenje zaposlenih, njihovih družin in vsakdanji ritem skupnosti. Tovarna z dimnikom še danes na prav poseben način povezuje preteklost s sedanostjo, saj opozarja na kontinuiteto.

S spomini na socialistično preteklost upokojeni in še zaposleni sicer poudarjajo dramatično spremembo prehoda iz socializma v postsocializem, po drugi strani pa vendar njihove pripovedi kažejo, da odnos do preteklosti ni popolnoma prelomen. In to sem poskusila prikazati tudi v prispevku.

Ceprav se je pomen Predilnice v lokalnem in širšem družbenem prostoru spremenil, kot tudi položaj industrijskih delavcev v družbi, vendar sogovorniki v svojih življenjih niso zaznali le prelomov in sprememb. Po eni strani se spomin oblikuje v razliki do preteklega časa, po drugi pa je moč spomina v kontinuumu, ta pa si svoj obstoj zagotavlja skozi sodobne vsakdanje prakse. Še danes se upokojeni delavci in uslužbenci na cesti v Litiji srečujejo z nekdanjim direktorjem, poklepetajo z nekdanjimi majstri, ko čakajo v vrsti v trgovini, in povprašajo po novicah, ko srečujejo nekdanje sodelavke v čakalnici zdravstvenega doma. V takšni komunikaciji se ne prestando oblikujejo specifične razlage preteklosti. Tudi v Predilnici se kljub spremenjeni lastniški strukturi in podjetniški usmerjenosti, reorganizaciji dela in redefiniciji posameznih položajev v proizvodnji kažejo kontinuitete. Nove strategije namreč ne nastajajo v vakuumu, temveč v okviru preteklih praks in spominov, tako delavk in delavcev kot tudi upraviteljev. Pomembno je tudi dejstvo, da so upravitelji in direktor domačini. Kot je v pogovoru zadržil vzdrževalec v proizvodnji 2004, »predilnice ne vodi tujec, ki bi mu bilo vseeno, kaj se dogaja s tovarno.« Po takšnem razmišljanju naj bi to bili ljudje, ki so v tovarni že dolgo časa, tam pa so bili tudi že njihovi predniki.

Zaposlovanje po sorodstveni liniji je vsekakor močno zaznamovalo številne generacije iste družine, delavke in delavci so se tovarne oz. proizvodnje spominjali že iz otroških let ali iz pripovedi svojih mater, tet ali celo dedov. Številni so živeli v isti skupnosti, soseski ali celo bloku. To je soustvarjalo in krepilo pripadnost ter dodatno utrjevalo pomen tovarne v lokalni skupnosti.

³⁹ Upokojena delavka Predilnice Litija, intervju, Litija, junij 2002.

⁴⁰ Isto.

⁴¹ Upokojena uslužbenka Predilnice Litija, intervju, Litija, april 2004.

⁴² Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju (ZPIZ-1), ki je začel veljati leta 2000, ukinja zavarovalno dobo s povečanjem oz. beneficirane poklice v Sloveniji in uvaja

obvezno dodatno pokojninsko zavarovanje pri Kapitalski družbi pokojninskega in invalidskega zavarovanja. V beneficirani skupini pa še vedno ostajajo tisti, ki so imeli leta 2000 najmanj 25 let (moški) ali 23 let (ženske) pokojninske dobe (Böhm, *Priročnik o pokojninskem*, str. 169–177).

Kot že rečeno, se je delo za stroji dobesedno vr(p)isalo v telesa delavk. Takšen spomin povezuje številne generacije in različne delavke med seboj. Pri tem ne gre le za telesne deformacije, čeprav le te nikakor niso zanemarljive in bi morali o njih več govoriti. Kljub naslovu zadnjega razdelka »Utrujena generacija«, še enkrat poudarjam, da so številne delavke o svojem delu govorile s ponosom in ob tem zavzeto s kretnjami po zraku orisovale delovne postopke. Ne pa vse. Marsikatera upokojena delavka se o temi ni hotela pogovarjati.

Ne glede na različna doživljanja sta življenja ljudi (močno) zaznamovala socialistični diskurz o kolektivnem delavskem subjektu in pomen tovarne v družbenem ter lokalnem prostoru. Kot sem pokazala v članku, kronike Litija ni mogoče misliti brez Predilnice in njenih ljudi.

LITERATURA

- Böhm, Lučka: *Priročnik o pokojninskem in invalidskem zavarovanju po novem*. Ljubljana : Nova Delavska enotnost, 2000.
- Burawoy, Michael: *The Politics of Production: Factory Regimes under Capitalism and Socialism*. London : Verso, 1985.
- Ifko, Sonja: Predilnica Litija. *Zgodnja industrijska arhitektura na Slovenskem* (ur. B. Mihelič). Ljubljana : Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2002, str. 153–157.
- Jeraj, Mateja: *Slovenski sindikati in socialna politika 1945–1950*. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 1995.
- Kresal France: *Razvoj predilnice Litija, ob 75 letnici*. Litija : Predilnica Litija, 1961.
- Kresal France: *Zgodovina predilnice Litija 1886–1976, Predilnica Litija 90 let*. Litija : Predilnica Litija; 1976.
- Kresal France: *Zgodovina predilnice Litija 1886–1986, Predilnica Litija 100 let*. Litija : Predilnica Litija, 1986.
- Rappl, Lea: *Problematika zaposlenih mater v Predilnici Litija, ki delajo na vseh treh posadah, tj. tudi ponoči* (diplomska naloga). Kranj : Višja šola za organizacijo dela, 1967.
- Vodopivec, Nina: *Antropološka konstrukcija preteklosti in pripadnosti: primer Predilnica Litija* (doktorska disertacija). Ljubljana : ISH, 2006.
- Vodopivec, Nina: *Labirinti postsocializma: socialni spomin tekstilnih delavk in delavcev*. Ljubljana : ISH Dokumenta, 2007.
- Vodopivec, Nina: Industrijska dediščina in tekstilne delavke. *11. vzporednice med slovensko in hrvaško etnologijo: Kulturna dediščina industrijskih panog*. Ljubljana, Knjižnica glasnika slovenskega etnološkega društva (v tisku).

Prepise vseh citiranih intervjujev in pogovorov hrani avtorica v svoji knjižnici.

S U M M A R Y

The Litija Spinning Mill and its people

The authoress makes an inquiry into the ways in which the Litija Spinning Mill marked various generations of workers as well as Litija itself and its surroundings, and deals with the identity of the people who worked in the factory and how they perceived it. The relationship of different generations towards the spinning mill and its importance for the local environment is placed within a broader context of the socialist times, as are the relationships within the factory and attitudes towards social authorities. In doing so, the authoress also investigates the changes in popular conceptions of the spinning mill.

The authoress points out that an important role in dealing with such questions was played by the attitude towards production work as well as the significance of operating machinery. The norm occupies a special place in the memory of female workers. Some associate it with nervousness and fear, while others believe that the norm guaranteed greater fairness.

In most instances female textile workers learned to operate machinery through observation and imitation. A predominantly self-teaching approach encompassed bodily knowledge and non-verbal communication skills. Specific manner of learning and production labour made working procedures literally inscribed in the women's bodies. Operating machinery had a specific meaning in the production. As shown in the paper at hand, female textile workers did much more than just press buttons. Knowing the machine and operating it in the true sense of the word constituted a powerful factor in production.

The paper points out that, irrespective of different perceptions, the lives of the local inhabitants were (strongly) influenced by the socialist discourse on the collective worker and the significance of the factory in social and local environment. Employment down the family line affected different generations of the same family; male and female workers remembered the factory and its production from early childhood or stories of their mothers, aunts or grandparents. Many have lived in the same community, neighbourhood or even building. The latter co-created and strengthened the ties to the com-

munity as well as enhanced the importance of the factory for the local community.

As evident from interviews with people, it is important to note that the factory has been in operation for 120 years, thus constituting a lasting source of income as well as an important symbol by constituting a place and source of identification for

its employees. Although the significance of the spinning mill in the local and broader social environment has changed along with the position of industrial workers in society, the factory still provides continuity by standing as a unique link between the present and the past.

Zaščitni znak predilnice Litija iz leta 1899 (Brilej, Spomin na Litijo, str. 65).